

Ptáci valašských pastvin a luk !. Pěvci

Karel Pavelka

Linduška luční (*Anthus pratensis*) v letu (Foto P. Šaj)

Trvalé travní porosty na Valašsku hostí nejen hodně vzácných druhů rostlin a hmyzu, ale také mnohé zajímavé ptáčkové druhy. Většinu z nich spatříme nebo aspoň uslyšíme ve dne, jiné však pouze za soumraku a v noci. V tomto úvodním díle tématu se budeme zabývat denními ptáky, a to těmi drobnými, pěvci. Jak již z názvu skupiny vyplývá, jde o ptáky charakteristické zpěvem samců, který vyluzují díky vyvinutějšímu hlasovému ústrojí odborně nazývanému *syrix*. V přehledu jsou uvedeny druhy hnízdící nebo pravděpodobně hnízdící. Nezabývám se druhy na přeletu, na tahu nebo hledajícími v tomto prostředí pouze potravu.

Pěvci jsou kromě výjimek vázáni svým hnízděním především na výskyt keřových a stromových formací na loukách a pastvinách, ať skupinových, liniových, či mozaikovitých. Typickým představitelem těchto ptáčkových druhů je **ťuhýk obecný** (*Lanius collurio*) z čeledi ťuhýkovitých. Zbarvení obou pohlaví jsou odlišná – zatímco samec je shora krásně skořicově zbarvený, břicho je šedorůžové a přes oko se táhne černá páska, samice je hnědá s hnědavým vlnkovaním na spodní části těla. Hnízdo si ťuhýk staví s oblibou v trnitých keřích růže šípkové, trnky obecné nebo hlohu obecného. Vyhledává místa s extenzivně obhospodařovanými loukami a pastvinami, kde je dostatečná pestrost bylinné vegetace a na ni navazující hmyzí složky. Najdeme ho však i na větších lesních pasekách. Tento ptáčkový druh se přednostně živí hmyzem. Jelikož jde o většího pěvce, uloví i drobného savce – rejška, případně mládě myšice křovinné, hraboše polního a dalších druhů hlodavců. Tyto pak věší na trnité keře a vytváří si tak zásobárnu potravy. Populace ťuhýka obecného jsou u nás dlouhodobě sledovány, a i když druh nepatří ke vzácným, vzhledem k postupujícímu snižování rozlohy zemědělské krajiny rozšiřováním výstavby rodinných domů a průmyslových objektů i populace tohoto druhu ubývá. Ťuhýk obecný je tažným druhem objevujícím se na Valašsku až začátkem května, odlétajícím koncem srpna a v září. Zimoviště má v jižní části Afriky. K lokalitám s nejpočetnějším výskytem druhu v okrese se řadí přírodní památka PP Vršky – Díly ve Vsetíně (10–15 párů), další na druh bohatší lokality jsou v Novém Hrozenkově – Čubově. Hnízdění bionomie a populační stavy byly více než třicet let sledovány v území mezi Jablůnkou a Vsetínem, kdy bylo kontrolováno přes 1 600 hnízd a kroužkováno několik tisíc mláďat. Vlivem predace a nepříznivého počasí však bylo jen asi 65 % hnízdění úspěšných – tedy z hnízd byla vyvedena mláďata. Ťuhýk obecný byl na Vsetínsku také významným hostitelem mláďat kukačky obecné (*Cuculus canorus*), když její mládě bylo zjištěno průměrně v jednom z 80 hnízd. Průměrná hnízdění hustota druhu ve sledované oblasti činila 2,0–2,2 páru na 1 km². Celková početnost odhadovaná pro území okresu Vsetín je 900–1 200 párů (Pavelka, Trezner a kol. 2001).

Velmi vzácný je v nižších polohách Valaška největší z našich ťuhýků, **ťuhýk šedý** (*Lanius excubitor*). Jeho hnízdění výskyt jsou známy od Kelče, Hošťálkové, Ratiboře, Lačnova, Lužné i Choryně. Odhadovaný počet hnízdících párů v jednotlivých letech v okrese Vsetín je 2–4 (Pavelka, Trezner a kol. 2001). Jak již název druhu napovídá, je tento ťuhýk zbarven celkově šedavě s černou páskou přes oko, přičemž obě pohlaví jsou na rozdíl od ťuhýka obecného vybarvena stejně a na rozdíl od něj si hnízda staví převážně na menších stromech.

Zmenšeninou tohoto ťuhýka je **ťuhýk menší** (*Lanius minor*), který se v současnosti v celé České republice nevyskytuje jako hnízdící druh. Jeho hnízdění výskyt je znám z našeho regionu z první třetiny 20. století z okolí Kelče, protože preparáty tohoto druhu se vyskytují ve sbírce Ferdinanda Hradila. Pak bylo zjištěno jeho ojedinělé zahníždění na přelomu 70. a 80. let 20. století u choryňských štěrkovent, hnízdění výskyt byl zaznamenán rovněž v roce 1985 již za hranicí okresu u Hustopečí na Bečvou (Pavelka, Trezner a kol. 2001).

Asi největší počet druhů na loukách a pastvinách je z čeledi pěnicovitých. Méně početným a spíše vzácným druhem Valaška je teplomilná **pěnice vlašská** (*Sylvia nisoria*). Jde o naši nejvzácnější a také největší pěnici. K hnízdění vyhledává zejména trnité keře trnky obecné, které jsou v liniových nebo shlukových formacích, a to hlavně na osluněných svazích. Méně často se vyskytuje i na místech, kde jsou křoviny rozptýlené. Aktivně vyhledává blízkost ťuhýka obecného. Oba druhy si oboustranně zajišťují úspěšnější varování před možným nebezpečím, což zvyšuje jejich hnízdění úspěšnost (Šťastný et al. 2003). Hnízdo pěnice umísťuje v hustých větvích keřů do 1 m vysoko. Živí se především dospělým hmyzem a jeho vývojovými stadii, které nalézá na větvích keřů. Její zpěv je podobný hlasu pěnice slavíkové, je ovšem tvrdší a pomalejší. Prozradí ji jen typické varování, které ovšem zpívající samec mnohdy nemusí vyluzovat zvláště na začátku hnízdění, když ještě nejsou v hnízdě vylíhla mláďata. Dospělí ptáci mají světležlutou duhovku v oku. Samec je svrchu popelavě šedý, hlava je tmavě šedá a na spodní části těla má na šedobílém podkladu šedé příčné proužky. Samice je méně kontrastně zbarvená, vrchní strana je hnědá a vlnkovaná spodina těla je nevýrazná. Na Valašsku se odhaduje početnost druhu na 40–60 párů (Pavelka, Trezner a kol. 2003), k lokalitám s nejpočetnějším výskytem se řadí přírodní památka Vršky – Díly (Vsetín) s početností 3–5 párů/10 ha a Poličná – Junákov (1,8–3,4 páru/10 ha). Druh je významný i z hlediska ochrany přírody. Je uveden v příloze I tzv. Ptačí směrnice a v ČR byly pro tuto pěnici i pro ťuhýka obecného vymezeny a vyhlášeny některé ptačí oblasti.

Křoviny na loukách a pastvinách ožívají svým zpěvem další pěnice – jeden z našich nejhojnějších ptáčků – **pěnice černohlavá** (*Sylvia atricapilla*) – typická svým flétnovým zpěvem, dále rovněž čteně se vyskytující **pěnice hnědokřídla** (*Sylvia communis*) a méně častá **pěnice pokřovní** (*Sylvia curruca*).

Další skupinou pěvců osídlujících valašské pastviny a louky jsou ptáci z čeledi pěnkavovitých.

Zvonek zelený (*Chloris chloris*) je zeleně zbarvený stálý pták velikosti většího vrabce. Kromě parků, zahrad a řídkých lesů se objevuje i na loukách a pastvinách, kde jsou skupiny stromů. Hnízdí jednotlivě nebo také ve volných koloniích. Zpěv je zvonivý. V posledních dvaceti letech 20. století došlo k výraznému snížení početnosti druhu. Jeho hnízdění je možné ještě v srpnu (Šťastný, Hudec a kol. 2011). Živí se celoročně rostlinnou potravou (především semena, méně často květy, listy nebo bobule a plody keřů a stromů), kterou krmí i mláďata.

Dlask tlustozobý (*Coccothraustes coccothraustes*) se vyznačuje velmi silným kuželovitým zobákem. V době toku je zobák modravě zbarvený. Pták velikosti špačka má zavalitější tělo s krátkým ocasem. Zbarvení je celkově hnědé, křídlo je černé s bílým páskem. Obě pohlaví jsou zbarvena podobně – samice je matnější a samec je na začátku hnízdění zbarvený na hlavě do zlatova. Potrava je převážně rostlinná s velkým podílem semen, bylin i dřevin. Vyskytuje se především v lesích různých typů od středních až do vyšších poloh, ale je možné jej zastihnout i na loukách a pastvinách s větším podílem keřové a stromové zeleně. S ohledem na jeho velikost je zpěv dlaska velmi tichý a nenápadný, stejně jako jeho hlas. Zpěv ovšem nemá na rozdíl od jiných pěvců význam pro obhajobu teritoria a je používán málo. Naši ptáci jsou převážně tažní – zimují hlavně v Itálii, dlaskové hnízdící v Čechách navíc odlétají zimovat do Francie. Odhad početnosti pro okres Vsetín koncem 20. století byl 500–800 párů (Pavelka, Trezner a kol. 2001).

Z čeledi strnadovitých se vyskytuje pravidelně v tomto prostředí jen jeden druh, další je velmi vzácný. **Strnad obecný** (*Emberiza citrinella*) je snad nejtýpičtějším druhem intenzivní zemědělské krajiny. Samec vyniká světležlutým zbarvením hlavy, prsou a břicha. Hnízdo si staví na zemi nebo nízko nad ní na malém keři. Hnízdí až třikrát ročně, přičemž jeho hnízdění bylo dokonce zjištěno ještě v srpnu, tedy nejpozději z našich ptáčků! Na našem území jde o stálý druh. V letech 2001–2003 byl odhadován počet hnízdících párů v České republice na 1,8–3,6 miliónu párů (Šťastný a kol. 2004), na Valašsku pro stejné období byl počet párů odhadován na 1500–2500 (Pavelka, Trezner a kol. 2001). **Strnad luční** (*Miliaria calandra*) je velmi vzácný pták Valaška. Naš největší strnad se vyskytuje jen v některých letech. Preferuje výslunné suché stráně s porosty křovin. Většinou byli pozorováni na tahu zpívající samci – jsou však známa také pozorování zpívajících samic z hnízděního období od Lačnova, Pozdřehova, Nového Hrozenkova – Čubova, Valašského Meziříčí – lokality Hulince.

Skřivan polní (*Alauda arvensis*) je jediným hnízdícím zástupcem skřivanovitých na Valašsku. Je typickým ptákem otevřené zemědělské krajiny vyskytující se nejen na polích, ale také na loukách a pastvinách. Původně je ptákem stepí,

■ Extenzivní louka s rozptýlenými křovinami růže šípkové u Straniku – biotop ťuhýka obecného (*Lanius collurio*) (Foto K. Pavelka)

■ ■ ■ Hnízdo ťuhýka obecného (*Lanius collurio*) s vejci a mláďaty (Foto K. Pavelka)

■ ■ ■ Samec pěnice vlašské (*Sylvia nisoria*) (Foto Z. Tunka)

První poslové jara

který se k nám začal rozšiřovat s odlesňováním krajiny. Jeho typický zpěv zná snad každý. V posledních desetiletích je skrývan u nás jako v celé Evropě ubývajícím druhem a je tomu tak i na Valašsku. Důvodem je zvýšená chemizace a mechanizace zemědělské velkovýroby.

Z čeledi konipasovitých hnízdí na loukách a pastvinách v regionu dva druhy, další hnízdíval v daleké minulosti. **Linduška lesní** (*Anthus trivialis*) se objevuje taktéž především na okrajích lesů sousedících s loukami, ale také na loukách a pastvinách protkaných linií zelení i malými lesíky. Svrchu je hnědá, zatímco spodina těla je smetanová s tmavým skvrněním. Najdeme ji nejen na hřebenech hor, ale také v nižších polohách. Její zpěv od předešlého příbuzného druhu poznají jen odborníci. Oba druhy mají hnízdo na zemi a v případě dlouhotrvajících silných dešťů jsou hnízda zničena. Samec zpívá při letu nápadně libozvučným hlasem, když vzlétne z vrcholku stromu do výše a ve spirále klesá zpět.

Linduška luční (*Anthus pratensis*) je méně známým ptákem vázaným na vlhké horské a podhorské louky. Na Valašsku je poměrně vzácný – stálá populace se vyskytuje na hřebenu Radhoště a přilehlých vrcholů s holinami, na Soláni i Beneškách ve Velkých Karlovicích. Druh se vyskytuje místy i na loukách a pastvinách v údolních polohách, zvláště na loukách s nižším porostem bylin, které jsou přepásány dobyt看em např. v Novém Hrozenkově – Čubově, ve Velkých Karlovicích – Podtátém, v Lužné – Neratově a jinde. Samec zpívá podobně jako předešlý druh za letu, ovšem za klouzavého letu, kdy klesá šikmo dolů. Zbarvení shora je více do zelena, přičemž skvrnění spodní strany těla je výraznější a hustší než u lindušky lesní.

Konipas luční (*Motacilla flava*) byl v době menších polních celků před zavedením socialistické velkovýroby pravděpodobně pravidelně hnízdícím ptákem i na Valašsku, především v nižších polohách v údolních nivách obou Bečev, kdy zde byly místo polí na mnoha místech louky a pastviny. Známá jsou jeho ojedinělá zahníždění z Choryňských rybníků a hnízdní výskyty pak od Vsetína a Halenkova. Pravidelně se vyskytuje na jarním tahu na přelomu dubna a května a pak v době pozdního léta (srpen, září). Vzhledem ke zvyšování hnízdních stavů u nás není jeho opětovné hnízdění na Valašsku vyloučeno.

Z čeledi drozdovitých ptáků hnízdí na loukách a pastvinách okresu dva menší druhy. **Bramboreček hnědý** (*Saxicola rubetra*) je typickým obyvatel vlhkých luk od nížin až po horské polohy. Na Valašsku je poměrně řídkým zjevem. Vyskytuje se na loukách se zachovalejším druhovým spektrem bylin. Objevuje se však i na suchých stránkách u náspů železnic a cest. Jeho potravou jsou drobní živočichové, především hmyz a jeho vývojová stadia. Ptáček je menší než vrabec, štíhlejší, s kratším ocasem. Zpěv je nenápadný se skřípavými tóny, který samci vyluzují z vyšších bylin. Druh je tažný a zimuje ve střední a jižní Africe.

Jeho tmavěji zbarvený příbuzný, **bramboreček černohlavý** (*Saxicola torquata*), upřednostňuje louky a pastviny s křovinami a kamenitými místy, včetně křovinatých strání. Často jej uvidíme v okolí železničních tratí a silnic. Sameček s typickou černou hlavou je mnohdy vidět na telefonním nebo elektrickém vedení. Zpěv samečka má podobný charakter jako u jeho příbuzného. Druh je také tažný – zimoviště naší populace leží v jižním Středomoří a v severní Africe.

Literatura:

PAVELKA J., TREZNER J. a kolektiv. *Příroda Valaška (okres Vsetín)*. Vsetín: Český svaz ochránců přírody ZO 76/06 Orchiada, 2001.

ŠTASTNÝ K., BEJČEK, V., HUDEC, K. *Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 2001–2003*. Praha: Aventinum, 2004.

ŠTASTNÝ K., HUDEC K. a kolektiv. *Fauna ČR sv. 30/2 Ptáci – Aves. Díl III/1–2*. 2. přeprac. a dopl. vyd., Praha: Academia, 2011.

Na Valašsku není ročního období, které by nebylo krásné. To nejbarevnější nám otevírá svá vrátka v době, kdy zima se pomalu ale neodvratně vzdává své nadvlády a všude kolem je cítit jaro. Dny se pomalu ale neúnavně prodlužují, ptáci našim uším lahodí veselými písničkami a pod zemí se začíná dít každoroční malý zázrak.

Teplé jarní paprsky lechtající promrzlou zem probouzejí vše, co je skryto pod ní. Po celý rok zde neúnavně setrvaly hlízy, bulvy a kořeny jarních rostlin. V době, kdy stromy s nalitými pupeny ještě nestačily rozvinout své listy, nastává ten nevhodnější okamžik pro růst jarních geofytů – rostlin, které musejí stihnout vyrůst, vykvést a vytvořit semena dřívě, než je na více než půl roku zastíní majestátné koruny stromů. Na tento okamžik se již dlouho připravují. Pro jejich pomalé dělení buněk musejí s růstem započít již dlouho před rozpuštěm. Ve chvíli, kdy jarní dny nabídnou dostatek světla, tepla a vláhy, vyraší jejich nadzemní části takřka bleskovou rychlostí. My se pak můžeme krátce, zato však intenzivně, kochat jejich bohatou pestrostí. V době, kdy teplota stoupne výše, pak stejně rychle mizí pod zemí, kde řada z nich v podobě zásobních orgánů vyčkává dalšího jara. Jarní geofyty tak překrásně zpestří celý jarní aspekt, který nám příroda nabízí.

A které rostlinné druhy tedy můžeme brzy z jara na Valašsku potkat? Jsou to nositelé zvláštních jmen, pestrých tvarů a mnohdy též léčivých účinků. Mezi první posly jara patří bezesporu sněženka podsnežník. Její pojmenování napovídá, že vykvétá již v únoru, často ještě za sněhové pokrývky. Všimli jste si, že kolem sebe postupně rozpouští napadaný sníh? Je to tím, jak intenzivně dýchá a roste. Její sněhobílý květ směřuje vždy k zemi. To proto, že tak lépe odolává mrazu a vodě. Brzy po sněženkách přicházejí další z nich – bledule jarní či jaterník podléška, jehož listová čepel připomíná jaterní laloky. Hojně můžeme narazit na sasanku hajní, orsej jarní, violku vonnou, u potoků pak na výrazný blatouch bahenní, mokřýš střidavolistý či devěsíl lékařský. Při procházce lesem můžeme vzácně spatřit silně ohroženou ladoňku karpatskou, vzácně též dymnivku dutou a plnou, křivatec žlutý, sasanku pryskyřníkovitou, podivně vzhlížející podobile šupinatý nebo oblíbený česnek medvědí, jehož pojmenování má nejasný původ. Jedni uvádějí, že pochází z toho, že jej mají v oblibě medvědi při jarní očištění trávicího traktu po zimním spánku, druzí zase že se jedná o hanlivé pojmenování díky výraznému česnekovému aroma a je tedy dobrý leda pro medvědy. Nic na tom nemění fakt, že se dnes jeho sběr těší značné oblibě. Nezapomínejme však, že sběr česneku medvědího v chráněných územích je nezákonný. Milovníky bylinek z jara jistě potěší plicník lékařský, užívaný proti plicním onemocněním a zánětům průdušek. Svým výrazným zářivě žlutým květem již z dálky upoutá známá léčivka – podběl lékařský. Pro svůj obsah alkaloidů je však potřeba zacházet s ním velmi opatrně. Symbolicky pak jaro přímo odemyká žluté kvetoucí petrklič, prvosenka jarní, která je oblíbená při léčbě dýchacích cest.

Babiččiny petrkličové bombóny proti kašli

Květy petrkliče rozmačkáme a zalijeme trochou vody. Jakmile nasáknou a zeslizovají, přidáme cukr (na 1 díl tekutiny přibližně 2 díly cukru) a povaříme tak, aby vznikla hustší kaše. Po odpaření přebytečné vody lžičkou tvarujeme bombóny, které necháme volně ztuhnout. Na závěr je lehce obalíme v moučkovém cukru, aby se k sobě nelepily. Skladujeme v uzavřené skleněné nádobě.

Závěrem však nutno říci, že většina rostlin jarního aspektu má jednu společnou vlastnost, která je chrání v období s nedostatkem ostatní vegetace před býložravci – mnoho z nich obsahuje člověku jedovaté látky. Řada druhů, které byly udávány v minulosti jako léčivé, jsou dnes zpochybňovány. Například jedovatá bledule se dříve užívala proti píchání v boku, sasanka při ochablosti zraku či devěsíl lékařský, který se dnes již nedoporučuje pro svůj obsah nebezpečných alkaloidů, při horečkách a kašli. Využijte jarní procházky také ke sběru léčivků. Nezapomínejte však na jejich podrobné studium.

Chcete se seznámit s jarními druhy rostlin podrobněji? Navštivte park u zámku Kinských ve Valašském Meziříčí, park u vsetínského zámku či nádherný park obklopující zámek v Lešné. V jarních dnech zde naleznete nepřehledné množství květin. Nenechte si je proto ujít.

(Fotoarchiv Muzea regionu Valaška)

Bohdana Šimčíková

Dymnivka plná se řadí k vzácnějším druhům rostlin vyžadujícím další pozornost.

První teplé sluneční paprsky vylákaly v lešenském parku ze země dymnivku, prvosenky, ladoňky, sněženky, sasanky a první nedočkavé listky orseje.

Jaterník podléška se dříve využíval k léčbě onemocnění jater, často roste pod lískami – odtud označení podléška.

Sasanka pryskyřníkovitá je rozšiřována mravenci – plody mají vyvinuté přívěsky, jimiž se jejich malí šířitelé živí.